

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 60

December 2023

Edited by - Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF ORHAN BİLGİN

II

Guest Editor

Abdullah ESEN

Editorial Board - Tahrir Heyeti

Cemal KAFADAR • Selim S. KURU • Günay KUT • Gönül A. TEKİN

Consulting Editors - Yardımcı Yazı Kurulu

N. AÇIKGÖZ muğla M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF chicago P. FODOR budapest E.
HARMANCI kocaali C. KAFADAR cambridge, mass M. KALPAKLI ankara C. KURNAZ ankara
G. KUT istanbul G. NECİPOĞLU cambridge, mass M. ÖLMEZ istanbul Z. ÖNLER çanakkale
K. RÖHRBORN göttingen W. THACKSTON, Jr. cambridge, mass Z. TOSKA istanbul R.
WITTMANN istanbul P. ZIEME berlin

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 60

December 2023

Edited by

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF

ORHAN BİLGİN

II

Guest Editor

Abdullah ESEN

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations

Harvard University

2023

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

CİLT 60

Aralık 2023

Yayınlayanlar

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

ORHAN BİLGİN ARMAĞANI

II

Yayına Hazırlayan

Abdullah ESEN

Harvard Üniversitesi

Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümünde yayınlanmıştır

2023

MEVLÂNÂ VE KLASİK ŞAİRLER;
DOĞUDAKİ KLASİK ŞİİR GELENEĞİNE BİR ÖRNEK

Adnan KARAIŞMAİLOĞLU*

Özet

“Doğu Edebiyatı” isimlendirmesi içinde yer alan “Klasik Türk Edebiyatı”, başta İslam dini ortak inancı olmak üzere Arap ve Fars edebiyatlarıyla önemli beraberliklere sahiptir. İlk hicri asırlardan itibaren coğrafi beraberliğin yanında Türklerin siyasi hâkimiyetinin ve tercihlerinin bu mazide dikkat çekici bir önemi ve yeri vardır. Bu süreçte, Belhî, Rûmî ve Konevî nisbeleriyle anılan Mevlânâ Celâleddîn Muhammed (1207-1273), şiir tarihi açısından dikkatlerin üzerinde toplanması gereken çok yönlü bir şahsiyettir. Mevlânâ'nın şiirinde Doğu şiir geleneğinin varlığı ve izleri açık bir şekilde görülmektedir. Mevlânâ şiirlerinde dil olarak Arapça, Farsça, Türkçe ve Rumcayı kullanmıştır. Mevlânâ'nın daha önce yaşamış Arapça veya Farsça şiir söyleyen şairlere olan ilgisini gösterecek çok sayıda şiirini ve beytini burada aktarmak mümkündür. Bu yazıda adı anılacak olan Mevlânâ'nın okuduğu ve beraberlikler oluşturduğu Arapça söyleyen şairlerden ilki İslam öncesi, yani miladi altıncı asır şairi İmrûu'l-Kays'dır (ö. 540 civarı, Ankara). Farsça söyleyen şairlerden ilki ise VIII. Asrın ikinci yarısında şiir söylemeye başlayan ve ileri yaşlarda vefat eden Rûdekî-i Semerkandî'dir (ö. 329/941). Mevlânâ, şiirde ve şairlik anlayışında ulaştığı üstün kimlikle Türkler arasında şiirin olgun bir muhtevaya kavuşmasına öncülük etmiş ve yollar açmıştır. Onun Anadolu'daki varlığı ise, genel olarak Doğu şiirinin ve özelde Türkçe şiirin tarihi süreçteki durumunu ve geçirdiği evreleri yakından görmek adına büyük imkan oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ, klasik şairler, doğu edebiyatı, Türk edebiyatı.

Mevlana and Classical Poets: An Example from the Eastern Classical Poetry Tradition

Abstract

"Classical Turkish Literature", which is included in the category of "Eastern Literature", has important relations with Arabic and Persian literatures, especially with the common belief of Islam. In addition to the geographical unity, since the first Hijri centuries the political dominance and preferences of the Turks have a remarkable importance and place in this past. In this process, Mevlânâ Celâleddîn Muhammed (1207-1273), who is known with the names Belhî, Rumi and Konevî, is a versatile personality that should be focused on in terms of the history of poetry. The existence and traces of the Eastern poetry tradition are clearly seen in Mevlânâ's poetry. Mevlana used Arabic, Persian, Turkish and Greek languages in his poems. It is possible to cite many poems and couplets of Mevlânâ that will show his interest in poets who had lived before him and who recited Arabic or Persian poetry. The first of the Arabic-speaking poets, whose name will be mentioned in this article,

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Farsça Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, adnankaraismailoglu@yahoo.com, ORCID:0000-0001-5581-3736.

read by Mevlânâ and with whom he formed relationships, is the pre-Islamic, the pre-Islamic poet of the sixth century, Imru'u'l-Kays (d. circa 540, Ankara). The first of the Persian-speaking poets is Rûdekî-i Semerkandî (d. 329/941) who started to tell poetry in the second half of the eighth century and died at an advanced age. With the superior identity he reached in poetry and his understanding of poetry, Mevlânâ led the way for poetry to reach a mature content among the Turks. His presence in Anatolia, on the other hand, provides a great opportunity to see closely the situation and phases of Eastern poetry in general and Turkish poetry in particular.

Keywords: Mevlânâ, classical poets, eastern literature, Turkish literature.

“Doğu Edebiyatı” isimlendirmesiyle vurgulanan edebiyat içinde “Klasik Türk Edebiyatı”, başta İslam dini ortak inancı olmak üzere Arap ve Fars edebiyatlarıyla önemli beraberliklere sahiptir. Coğrafi beraberliğin yanında Türklerin siyasi hâkimiyetinin ve tercihlerinin bu mazide dikkat çekici bir önemi ve yeri vardır. Özellikle Selçukluların XI. Asrın ilk yarısında başlayan etkili varlığı, zaten daha önce Gaznelilerle başlayan yeni tercihlerle asırlar boyu Doğu şiirinde yeni anlayış ve üsluba zemin oluşturmuştur.¹

Bu güzergahta, Belhî, Rûmî ve Konevî nisbeleriyle anılan Mevlânâ Celâleddîn Muhammed (1207-1273), şiir tarihi açısından dikkatlerin üzerinde toplanması gereken çok yönlü bir şahsiyettir. Onun gözlerini dünyaya açtığı Büyük Horasan’da XII. yüzyılın ilk yıllarında Doğu edebiyatı artık belirli bir istikamete yönelmişti. Arapça, Farsça ve Türkçe şiir, müşterek kaynaklardan beslenerek anlam dünyasında yeni özellikler kazanmaya devam etmişti. Mevlânâ Anadolu’da, Konya’da hayatının hemen tamamını sürdürürken bu maziye ait büyük birikimi bünyesinde barındırmış ve gelişmesine katkılar sağlamıştır. Bu nedenle Mevlânâ’yı merkeze alarak Doğu’nun edebiyat tarihi için önemli tespitler yapmak mümkündür. Zira o, Arapça ve Farsça şiir mirasını göz önünde tutmuş, Doğu şiir geleneğinin bütün özelliklerini barındırmış ve manevi varlığıyla yanında şair kimliğiyle de sonraki asırlarda Türkçe, Farsça, hatta Arapça şiirde örnek alınan bir yol açıcı olmuştur. Onun Doğu şiirinde sonraki asırlardaki yeri ve örnekliliği bu çalışmanın dışındadır.

Mevlânâ şiirlerinde dil olarak Arapça, Farsça, Türkçe ve Rumca’yı kullanmıştır. Ona ait olarak bilinen şiirler 66 bin beyit kadardır. Farsça dışındaki şiirleri arasında *Divan-ı Kebîr*’de yaklaşık bin iki yüz elli beyit ve *Mesnevî*’de üç yüz elli beyit civarında olmak üzere bin yedi yüz civarında Arapça beyit mevcuttur. Çok az sayıda olsa da Türkçe 21 mısra kadar² ve Rumca ise 17 mısra kadar³ şiiri mevcuttur. Ayrıca Türkçe olarak yüzlerce, belki de binlerce ifade, terkip ve kelime onun eserlerinde mevcuttur.⁴

Mevlânâ’nın şiirinde Doğu şiir geleneği bariz bir şekilde görülmektedir. Konuya önce şairler üzerinden isimler düzeyinde yaklaşırsak, Mevlânâ’nın şiirinin mazisi için birçok şairin adını anmak gerekecektir. Farsça şiirden Hekîm Senâî (ö. 525/1131) ve Şeyh Attâr (ö. 618/1221) başta olmak üzere Rûdekî-i Semerkandî (ö. 329/941), Kisâî-i Mervezî (ö. 391/1001?), Firdevsî (ö. 411/1020?), Fahr-i

¹ Farsça şiirde Sebki-Selçuklu Üslubu, daha genel isimlendirmeye Sebki-İrâkî/İrak Üslubunun mana açısından temel özellikleri kastedilmektedir. Bk. Sîrûs Şemîsâ, *Sebkinâsi-i Şîr* (Tahran: İntişârât-i Firdevs, 1384hş), s. 91-98.; Adnan Karaismailoğlu, "Üslup (Fars Edebiyatı)," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, s. 385-387.

² Yakup Şafak, Mevlâna ve Sultan Veled’in Türkçe Şiirleri (Konya: 2008), s. 6 vd.

³ Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1985), s. 260-261.

⁴ İlgili yayınlardan sadece iki araştırma: Mecdüt Mansuroğlu, "Mevlâna Celâleddin Rumî’de Türkçe Beyit ve İbareler," *Türk Dili ve Edebiyatı Arşivi Dergisi* (TDAY), 1954, ss. 207-220.; Fahrettin Coşguner, "Mesnevî’de Türkçe Kelimeler," *Mevlânâ Araştırmaları-1* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), ss. 310-350.

Gurgânî (ö. 446/1054'ten sonra), Nâsır-ı Husrev (ö. 465/1073'ten sonra), Edîb Sâbir (ö. 546/1151-1152?), Reşîd-i Vatvat (573/1177), Enverî (ö. 582/1186-1187?), Mucîruddîn-i Beylekânî (ö. 586/1190), Hâkânî (ö. 595/1199), Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214?) gibi şairlerin adları zikredilebilir. Bu isimlere araştırmacıların tespitlerine göre Ferruhî-i Sîstânî (ö. ö. 429/1037-1038), Abdülvâsi-i Cebelî (ö. 555/1160), Seyyid Hasan-ı Gaznevî (ö. 565/1170), Cemâleddîn Abdürrezzâk-ı Isfahânî (ö. 588/1192), Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121) isimleri de eklenmelidir.⁵

Arapça şiirden ise İmruu'l- Kays (ö. 540 civarı, Ankara), Tarafe b. Abd (ö. 564?), Lebîd b. Rabî'a (ö. 41/661), Adî b. Rukâ' (ö. 95/714), 'Urve b. Uzeyne (ö. 130/747 civarı), Ebû Nuvâs (ö. 198/813?), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Mütenebbî (ö. 354/965) ve Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057) gibi adlar sıralanabilir.⁶

Mevlânâ'nın daha önce yaşamış Arapça veya Farsça şiir söyleyen şairlere olan ilgisini gösterecek çok sayıda şiirini ve beytini burada aktarmak mümkündür. Onun bu köklü irtibatını açık bir şekilde görmek için burada Arapça ve Farsça şiirden tarihi sırayla verilecek az sayıdaki örnek yeterli olacaktır.

Mevlânâ, Cahiliye Dönemi şairi İmruu'l-Kays'ı (ö. 540 civarı, Ankara) özel olarak anmaktadır. *Mesnevî*'de 6. Defterde 3984'üncü beytin öncesindeki başlıkta, "İmruu'l-Kays'ın hikâyesi" diyerek başladığı anlatımı onun, "فَقَا نَبِك مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَ مَنْزِلٍ (Dur, sevgiliyi ve konak yerini anarak ağlayayım)" mısraını "şair tabiatlıydı" ifadesine ekleyerek sürdürmektedir. Buradaki ilk beyitlerin anlamı şöyledir:

Aşk İmruu'l-Kays'ı dudağı kuru hâlde ülkelerden, Arap bölgesinden çekip götürdü.

Neticede geldi, Tebük'te kerpiç döküyordu. Padişaha denildi: "Padişahlardan bir padişah,

*İmruu'l-Kays aşkın avında buraya dilenmeye geldi ve kerpiç döküyor."*⁷

Emeviler dönemi şairlerinden Şamlı Adî b. Rukâ'ın (ö. 95/714) duygulu ve içli dört beyti, bu şairin adı anılmadan *Mesnevî*'nin 4. defterinin mukaddimesinde yer almaktadır:

أَعْلَلُّ مِنْ بَرْدٍ بِطَيْبِ النَّسْمِ	وَمِمَّا شَجَانِي أَنْتِي كُنْتُ نَائِمًا
تُعْرَدُ مَبَاها بِحُسْنِ التَّرْتُمِ	إِلَى أَنْ دَعَتْ وَرَقَاءَ فِي عُصْنِ أَبِيكَ
لِسُعْدَى شَفَيْتُ النَّفْسَ قَبْلَ التَّنْدُمِ	فَلَوْ قَبْلَ مَبَاها بَكَيْتُ صَبَابَةً
بُكَاهَا فَقُلْتُ الْفَضْلُ لِلْمُنْقَدِمِ	وَلَكِنْ بَكَتُ قَبْلِي فَهَيَّجَ لِي الْبُكَاءُ

Beni üzen şeylerden biri şuydu: Ben uyuyordum; güzel bir rüzgâr esintisiyle soğukla dinleniyordum.

Bir güvercin ağaçlıkta bir dalda güzel bir nağmeyle ağlayarak ötüyordu.

⁵ Abdülhuseyn-i Zerrînküb, *Sirr-i Ney*, I-II (Tahran: 1372hş), I, 246-258; II, 806-807.; Ziyâuddîn Seccâdî, "Celâleddîn Muhammed-i Mevlevî ve Diğer Şâ'irân," *Şî'r*, Sayı 9, ss. 10-15.; Türkçeye çeviri: "Mevlânâ'nın Şiirlerinde İz Bırakanlar veya Onunla Görüşen İnanlı Şairler," çev. Yakup Şafak, *Nüsha*, Sayı 13, 2004, ss. 71-90.; Tefkîk H. Subhânî, "Teesur-ı Mevlânâ ez Dîgerân," *Nâme-i Encumen*, 7/3, ss. 33-44.

⁶ Abdülhuseyn-i Zerrînküb, *Sirr-i Ney*, I, 235-246; II, 802-806.; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, ss. 255-256.; Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999), s. 282. (Mektuplarda Geçen Arapça Şiirler).

⁷ Mevlânâ. *Mesnevî-i Ma'nevî*. Haz. Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs. I-III. Ankara: 2007.

Onun ağlamasından önce ben, Su'dâ'nın aşkından ağlasaydım, pişmanlıktan önce kendimi iyileştirirdim.

Fakat benden önce ağladı, ağlaması beni ağlattı; “Üstünlük, önce hareket edenindir” dedim.

‘Urve b. Uzeyne’ye (ö. 130/747 civarı) ait şu iki beyit *Fîhi Mâ Fîh*’te bulunmaktadır.

لَقَدْ عَلِمْتُ وَمَا الْإِسْرَافُ مِنْ خُلُقِي أَنْ الَّذِي هُوَ رِزْقِي سَوْفَ يَأْتِينِي
أَسْعَى لَهُ فَيُعِينَنِي تَطَلُّبُهُ وَلَوْ جَلَسْتُ أَتَانِي لَا يُعِينَنِي

İsraf benim huyum değildir, elbette bildim; muhakkak rızık olan bana gelecek.

*Onun için çalışırsam, onu istemek beni yoracak; şayet oturursam bana gelir, beni yormaz.*⁸

Mevlânâ'nın şarap ve mucûn şairi olarak bilinen Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/813?) hamriye konulu bir kasidesinin matla beytinin ilk mısraını az bir değişikliklerle, elbette farklı anlamlar taşıyacak şekilde, alması dikkat çekmektedir. Ebû Nuvâs'ın beyti şu şekildedir:

أَلَا فَاسْقِنِي خَمْرًا وَقُلْ لِي هِيَ الْخَمْرُ وَلَا تَسْقِنِي سِرًّا إِذَا أَمَكَّنَ الْجَهْرُ

Haydi! Bana şarap sun ve “Bana bu şaraptır” de; açıkça verme imkânı varsa, bana gizlice sunma.

Mevlânâ ise bu ifadeleri şu şekilde tazmin etmektedir:

ای حسام‌الدین ضیای ذوالجلال چونکه می‌بینی چه می‌جویی مقل
این مگر باشد ز حُبِّ مشتہی اسقینی خمرًا و قل لی انہا
بر دہان تست این دم جام او گوش می‌گوید کہ قسم گوش کو
قسم تو گرمی است نک گرمی و مست گفت حرص من از این افزون‌ترست

Ey Hüsameddin, Hak ışığı! Madem görüyorsun, niye söz arıyorsun?

Bu ancak istekli sevgidendir; Bana şarap ver ve “Bu şaraptır” de.

Şu anda onun kadehi senin elinde; kulağın, “Benim kısmetim nerede?” diyor.

*Senin kısmetin, hararettir; işte hararet ve sarhoşluk. -Kulaksa- “Benim hırsım, bundan daha fazladır” dedi.*⁹

Şairi bilinmeyen ancak İbn Kuteybe ed-Dineverî'nin (ö. 276/889) eserlerinde bulunan şu Arapça beyitler *Fîhi Mâ Fîh*’te yer almaktadır:

يُقُولُونَ هَلْ بَعْدَ النَّمَانِينَ مُلْعَبٌ فَقُلْتُ وَهَلْ قَبْلَ النَّمَانِينَ مُلْعَبٌ

*“Seksen yaşından sonra oyun olur mu?” diyorlar; “Seksen yaşından önce oyun olur mu?” dedim.*¹⁰

⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Egânî*, Nşr. İhsân Abbâs vd. I-XXV. Beyrut: 2008. XVIII, 235.; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Adnan Karaismailoğlu (İstanbul: 2022), s. 256.

⁹ *Mesnevî*, IV, 2076-2079.

لَقَدْ جَلَّ حَظُّ الشَّيْبِ إِنْ كَانَ كَلْمًا بَدَتْ شَيْبَةً يَغْدُو مِنَ اللَّهْوِ مَرْكَبٌ

Yaşlılık hâli gerçekten yüksektir; saçlar ağarmaya başladığında oyun bineği geri döner.¹¹

فَمَنْ يَلْقَ خَيْرَ أَحْسَنُ النَّاسِ أَمْرَهُ وَ مَنْ يَغْوِ لَا يَعْدَمُ عَلَى الْغَيِّ لَأَيُّمًا

Hayırla buluşan kişinin işini halk över; sapan kişiyi de daima kınar.¹²

Mevlânâ, eserlerinde çokça andığı Hallâc-ı Mansûr'dan (ö. 309/922) da beyitler aktarmıştır. *Fîhi Mâ Fîh*'ten bir örnek:

خَيَالِكَ فِي عَيْنِي وَ اسْمِكَ فِي فَمِي وَ ذِكْرُكَ فِي قَلْبِي إِلَى أَيْنَ أَكْتُبُ؟

Hayalin gözümde, ismin ağzımda; seni anış kalbimde, nereye -mektup- yazayım?¹³

Şiirinde hikmetli sözlerin önemli yer tuttuğu ve bazılarınca en büyük Arap şairi sayılan Mütenebbî (ö. 354/965) ve ünlü filozof ve şair Ebu'l-Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057), Mevlânâ için adı en çok anılan edebî şahsiyetlerdendir.¹⁴ Bu şairlerin şiirlerinden yararlandığını gösteren beyitlerden bir ikisi şu şekildedir:

Mevlânâ şu matla ile başlayan 12 beyitlik/24 mısralık bir gazelinde 8 mısraı Arapça dile getirirken, son beytinde bu şiirin Mütenebbî'nin bir gazeline nazire olduğunu söylemektedir. Anılan gazelin ilk beyti ile son beyti:

بگردان ساقی مه روی جام رهایی ده مرا از ننگ و نام

Ay yüzlü sâkî döndür kadehi; kurtar beni ardan ve şöhretten.

جواب گفته منتبّی است این فؤاد ما تُسَلِّيه المدام

Bu -gazel- Mütenebbî'ye cevaptır/naziredir; “Şarabın teselli etmediği bir gönül”¹⁵

Bu gazelin Arapça olan beşinci ve altıncı beyitlerinin ise anlamı şu şekildedir:

Haydi! Oruç tutun, oruç ganimettir; oruç ruh şarabıdır, onu oruçlular içer.

Hadiste vardır: Oruç tutan kişi, akşam vakti Hak ayını görür.

Fîhi Mâ Fîh'ten de bir örnek:

چنانکه مُنتَبِّی گوید:

لَيْسَنَّ الْوَشْيَ لَا مُتَجَمَّلَاتٍ وَلَكِنْ كَيْ يَصْنُ بِهِ الْجَمَالَ

¹⁰ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, I-II (4 cüz), Nşr. Munzir Muhammed Sa'îd Ebû Şa'ir. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1429/2008, IV, 242 (Burada “seksen”, “otuz” şeklindedir.); krş. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Adnan Karaismailoğlu, s. 188.

¹¹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, IV, 242.; krş. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Adnan Karaismailoğlu, s. 188.

¹² Murakkaş Asgar'a ait Arapça bir beyit. bk. İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve'ş-şu'arâ*, Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1958, I, 215.

¹³ Kâsım Muhammed Abbâs, *el-Hallâc*, Beyrut, 2002, s. 293 (Bazı kelime farklılıklarıyla: “Timsalin gözümde, zikrin ağzımda; yakışın kalbimde, nasıl uzak olursun?”).

¹⁴ Abdülhuseyn-i Zerrînkûb, *Sirr-i Ney*, I, 240-242, II, 802-805.

¹⁵ *Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî*, Şerh. Abdurrahman el-Berkûkî, I-IV, Beyrut, 1986, IV, 190.

Mütenebbî'nin söylediği gibi:

Süslü elbiseleri süslenmek için giymediler; güzelliklerini onlarla korumak için giyindiler.¹⁶

Fîhi Mâ Fîh'ten bir başka örnek:

فَأَشْرَفُهُمْ أَشْفُهُمْ حَبِيبًا ضُرُوبُ النَّاسِ عُشَّاقُ ضُرُوبًا

Kısım kısım insanlar, kısım kısım âşıklar vardır; onların en şerefli, sevgilisi en üstün olandır.¹⁷

Mevlânâ'nın Ebu'l-Alâ' el-Ma'arrî'ye olan ilgisine işaret olmak üzere *Dîvân-ı Kebîr*'deki şu makta beyti dikkat çekebilir:

تاریخ بو علی گو تنبیه بو العلا کن بس کن که بیخودم من ور تو هنرفزایی

Tamam et, zira kendimde değilim. Sen hünerini artıracaksan Ebû Alî'nin tarihini söyle/oku, Ebu'l-Alâ'nın tembihini dinle.¹⁸

Son örnek Hz. Mevlânâ'ya yakın bir zamandan olabilir. Ebû Muhammed Kâsım b. Huseyn el Hârezmî'ye (555-617/1160-1220) ait *Fîhi Mâ Fîh*'teki şu örnek bu özelliktedir:

رَأَى كُلَّ إِنْسَانٍ وَ كُلِّ مَكَانٍ فَمَنْ يَرَهُ فِي مَنْزِلٍ فَكَانَمًا

Onu bir konak yerinde gören kişi, bütün insanları ve mekânları görmüş gibidir.¹⁹

Burada merhum A. Gölpınarlı'nın tespitlerine yer vermek, anlamlı olacaktır:

Mevlânâ, Arap şairlerini tamamıyla okumuştur. Birçok şiirlerinde çöl havasını duyuyoruz, ayaklarımız kumlara batıyor, deve katarlarının çan seslerini duyuyoruz. Zaten Şems'in, onu Mütenebbî *Dîvânı'nı* okumaktan menetmesi de Mevlânâ'nın Arap şiiriyle meşgul olduğunu açıkça göstermektedir.²⁰

Görüldüğü üzere Mevlânâ'nın şiirlerinde Arapça şiirin önceki dönemlerine ait izlere, beytlere çokça tesadüf edilmektedir. Benzer şekilde daha önce yaşamış Farsça şiir söyleyen şairlere olan ilgisini gösterecek çok sayıda şiirini ve beytini burada aktarmak mümkündür. Arapça şiirden verilen örneklerde olduğu gibi bazı şairlere işaret edilerek az sayıda Farsça beyit aktarılacak, böylece onun klasik şairlere olan ilgi ve yakınlığına ışık tutulacaktır.

Rûdekî-i Semerkandî (ö. 329/941), edebiyat tarihinde Yeni Farsçanın ilk büyük şairi olarak anılmaktadır. Onun Nasr b. Ahmed-i Sâmanî için söylediği ve günümüzde de ilgi çeken *بوی جوی مولیان* "بوی جوی مولیان" şiirini Mevlânâ'nın aşağıdaki şiiriyle birlikte okumak çok anlamlıdır. Rûdekî'nin elimizdeki bu şiiri 7

¹⁶ Mütenebbî'ye ait Arapça bir beyit; bk. *Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî*, III, 338; krş. *Fîhi Mâ Fîh*, Çev. Adnan Karaismailoğlu, s. 33.
¹⁷ *Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî*, I, 264; Bu şerhte ikinci mısradaki "onların en şerefli" yerine "onların en mazuru" ifadesi yer almaktadır; krş. *Fîhi Mâ Fîh*, Çev. Adnan Karaismailoğlu, s. 341.
¹⁸ *Kulliyât-i Şems: Mevlânâ Celâleddîn Muhammed*, *Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr*, Nşr. B. Furûzânfer, ilk baskı I-X, Tahran: 1336-1346hş., Gazel no: 313, beyit 10; krş. *Dîvân-ı Kebîr: Mevlânâ Celâleddîn, Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, I-VII, İstanbul, 1957-1974 (Remzi Kitabevi-İnkılâp ve Aka Kitabevleri), I, 313.
¹⁹ Kâsım b. Huseyn el Hârezmî, *et-Tahmîr ev Şerhu'l-Mufasssal*, tahkîk Muhammed es-Seyyid Osmân, Beyrut. Cilt 1, s. 23; krş. *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Adnan Karaismailoğlu, s. 112.
²⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 255.

beyit hâlinde elimizde bulunurken²¹ aynı vezin ve kafiyedeki Mevlânâ'nın gazeli 17 beyittir.²² Anılan şiirlerin sadece ilk üç beyti şu şekildedir:

یاد یار مهربان آید همی	بوی جوی مولیان آید همی
زیر پایم پرنیان آید همی	ریگ آموی و درشتی راه او
خنک ما را تا میان آید همی	آب جیحون از نشاط روی دوست

Mûliyân ırmağının kokusu geliyor; sevgili yârin anısı geliyor.

Onun yolunun kumu ve taşı, ayağımın altında ipek -gibi- geliyor.

Ceyhun ırmağı, dostun yüzünün sevinciyle atımızın beline kadar geliyor.

Mevlânâ'nın beyitleri:

بوی یار مهربان آید همی	بوی باغ و گلستان آید همی
آب دریا تا میان آید همی	از نثار جوهر یارم مرا
نرمتر از پرنیان آید همی	با خیال گلستانش خارزار

Bağın, gül bahçesinin kokusu geliyor; sevgili yârin kokusu geliyor.

Sevgilimin mücevher saçışıyla denizin suyu belime kadar geliyor.

Onun gül bahçesinin hayaliyle dikenlik, ipekten daha yumuşak geliyor.

Rûdekî'nin Ebu'l-Hasan-i Murâdî için söylediği 12 beyitlik mersiye, Mevlânâ'nın dilinde Senâî için yazılan mersiye özellikli 10 beyitlik bir şiire kaynaklık etmektedir.²³ Bazı beyitleri aynen tekrar etmektedir. Mesela Mevlânâ ilk beyitlerden sonra Rûdekî'nin buradaki 4, 5 ve 6. beytini aynen sırasıyla 2, 3 ve 4. beyit olarak aktarmaktadır:

مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد	1 مرد مرادی نه همانا که مرد
آب نبد او که به سرما فسرد	4 کاه نبد او که به بادی پرید
دانه نبود او که زمینش فشرد	5 شانه نبود او که به مویی شکست
کاو دو جهان را به جوی می‌شمرد	6 گنج زری بود در این خاکدان

Murâdî öldü, öylesine ölmedi; böyle vezirin/efendinin ölümü, küçük bir iş değildir.

O, rüzgârla uçacak bir saman değildir; soğukla donacak bir su değildir.

Saçla kırılacak bir tarak değildir; toprağa bastırılacak bir tohum değildir.

Bu toprak dünyada bir altın hazinesiydi; o, iki cihanı bir arpa miktarınca sayardı.

Mevlânâ'nın beyitleri:

²¹ *Dîvân-i Rûdekî-i Semerkandî*, Tahran: 1373hş. (İntişârât-i Nigâh), s. 113.

²² *Kulliyât-i Şems*, Gazel no: 2897; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpinarlı, IV, 286.

²³ *Dîvân-i Rûdekî-i Semerkandî*, s. 76-77.

- 1 گفت کسی خواجه سنایی بمرد مرگ چنین خواجه نه کاریست خرد
- 2 گاه نبود او که به بادی پرید آب نبود او که به سرما فسرد
- 3 شانه نبود او که به مویی شکست دانه نبود او که زمینش فشرد
- 4 گنج زری بود در این خاکدان کو دو جهان را بجوی می‌شمرد

Birisi Senâî Efendi'nin öldüğünü söyledi; böyle efendinin ölümü küçük bir iş değildir.

O, rüzgârla uçacak bir saman değildi; soğukla donacak bir su değildi.

Saçla kırılacak bir tarak değildi; toprağa bastırılacak bir tohum değildi.

Bu toprak dünyada bir altın hazinesiydi; o, iki cihanı bir arpa miktarınca sayardı.²⁴

Mevlânâ'nın aynı beyitle başlayan ve benzer anlamları taşıyan 9 beyitlik başka bir şiiri daha vardır.²⁵

Kisâî-i Mervezî'nin (341- 391/953-1001?) şu matla beytiyle başlayan şiirinin de Mevlânâ tarafından örnek alındığı anlaşılmaktadır:²⁶

صبح آمد و علامت مصقول بر کشید وز آسمان شمامه کافور بر دمید

Sabah geldi ve cilalı sancağı çekip açtı; gökyüzünden bembeyaz bir gün doğdu.

Mevlânâ'nın gazelinin ilk beyti:²⁷

صبح آمد و صحیفه مصقول بر کشید وز آسمان سپیده کافور بر دمید

Sabah geldi ve cilalı sayfayı çekip yaydı; gökyüzünden bembeyaz bir gün doğdu.

İlk büyük mutasavvıf şair Senâî-i Gaznevî (ö. 525/1131), Ferîdüddîn-i Attâr-i Nîşâbûrî ile birlikte mesnevî yazma geleneğinde Mevlânâ'ya öncüdür ve birçok hususta birlikte anılmaktadır. Mevlânâ'nın her ikisiyle olan irtibatı hacimli bir esere konu olacak özelliğindedir. Burada Mevlânâ'nın Senâî'ye verdiği önemi görmek adına sadece birkaç örnek verilebilir. Onun bir beytini yorumlamak için *Mesnevî*'de bir başlığa almıştır:

تفسیر قول حکیم

به هرچه از راه وامانی چه کفر آن حرف و چه ایمان

به هرچه از دوست دور افتی چه زشت آن نقش و چه زیبا

Bilge Senâî'nin,

“Seni yoldan alıkoyan o söz ister küfür ister iman ne olursa.

Seni dosttan uzak düşüren o suret ister çirkin ister güzel ne olursa.” sözünün yorumu.²⁸

²⁴ Kulliyât-i Şems, Gazel no: 996; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, V, 36.

²⁵ Kulliyât-i Şems, Gazel no: 1007; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, V, 37.

²⁶ M. Emîn Riyâhî, *Kisâî-i Mervezî - Zindegî, Endîşe ve Şî'r-i Ū*, 1375hş. (İntişârât-i İlmî, 7. Baskı), s. 71.

²⁷ Kulliyât-i Şems, Gazel no: 879; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, II, 350.

²⁸ *Mesnevî*, I, 1763'üncü beyitten önceki başlık.

Bu beyit Senâî'nin "Der mekâm-i ehl-i tevhîd fermâyed" başlıklı kasidesinin az bir farklılıkla ikinci beytidir:²⁹

بهرچ از راه دور افتی چه کفر آن حرف و چه ایمان
بهرچ از دوست و امانی چه زشت آن نقش و چه زیبا

Diğer bir örnek yine *Mesnevî*'den olabilir:

تفسیر بیت حکیم
آسمانهاست در ولایتِ جان کارفرمای آسمان جهان
در ره روح پست و بالاهاست کوههای بلند و دریاهاست

Bilge Senâî'nin -Allah ondan razı olsun- beytinin yorumu:

Can ülkesinde dünya göğüne iş buyuran gökler vardır.

*Ruh yolunda inişler ve çıkışlar vardır; yüksek dağlar ve denizler vardır.*³⁰

Şu örnekteyse Senâî'nin *İlahînâme*'sini anarak bir beyte yer vermektedir:

آنچنان گوید حکیم غزنوی در الهی‌نامه گر خوش بشنوی
کم فضولی کن تو در حکم قدر در خور آمد شخص خر با گوش خر

Nitekim Gazneli bilge -Senâî-, dinlersen İlahînâme'de der ki:

*"Kaderin hükmü üzerinde boşboğazlık etme. Eşeğin şahsına, eşek kulağı layıktır."*³¹

Farsça şiirin büyük şairlerinden Hâkânî'nin (ö. 595/1199) İmâm Muhammed b. Yahyâ'ya mersiye ve Sultan Sencer'in Oğuz fitnesinde hapsedilmesi hakkında yazdığı şiirin ilk beyti:³²

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد و آن نیل مکرمت که شنیدی سراب شد

Gördüğün o saltanat şehri harap oldu; duyduğun o cömertlik denizi serap oldu.

Mevlânâ'nın 8 beyitlik gazelinin ilk beyti ise şu şekildedir:³³

صد مصر مملکت ز تعدی خراب شد صد بحر سلطنت ز تطاول سراب شد

Yüz saltanat şehri zulümle harap oldu; yüz saltanat denizi haksızlıkla serap oldu.

Hâkânî'den bir başka örnek:

²⁹ Hekîm Senâî, *Divân-i Hekîm Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâî-i Gaznevî*, Nşr. Muderris Razavî. Tahran: 1354hş., s. 51.

³⁰ *Mesnevî*, I, 2535'inci beyitten önceki başlık.

³¹ *Mesnevî*, III, 2770-2771.

³² *Divân-i Hâkânî-i Şîrvânî*, nüshaları Ziyâuddin Seccâdî tarafından yayımlandı. Tahran: 1343ş. (İntişârât-i Zevvâr, 4. Baskı), ss. 155-157.

³³ *Kulliyât-i Şems*, Gazel no: 880; *Divân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, V, 36.

اهل بر روی زمین جستیم نیست عشق را یک نازنین جستیم نیست

*Yeryüzünde ehil kişi aradık, yok; aşk için bir nazlı güzel aradık, yok.*³⁴

Mevlânâ'nın bir gazelinin matla beyti:

غیر عشقت راه بین جستیم نیست جز نشانت همنشین جستیم نیست

*Aşkından başka yol görücü aradık, yok; senin alametinden başka arkadaş aradık, yok.*³⁵

Büyük kaside şairlerinden Enverî'nin (ö. 582/1186-1187?) Sâhib Sadruddîn Nizâmülmülk'ü övmek için kaleme aldığı yolculuğun önemi ve kazancı üzerine ifadeler içeren bir şiiri Mevlânâ için galiba örnek teşkil etmiştir. Kaside şu beyitle başlamaktadır:

نماز شام چو کردم بسیج راه سفر درآمد از درم آن سرو قد سیمین بر

*Akşam namazında yolculuk hazırlığı yaptığımda kapımdan o gümüş göğüslü selvi boylu geldi.*³⁶

Bu kasidenin 15. beyti Mevlânâ'nın yolculuğun kazancını anlatan iki şiirinin birinci beyitlerine lafzen de yansımıştır. Enverî'nin ilgili beyti:

درخت اگر متحرک شدی ز جای به جای نه جور اره کشیدی و نه جفای تیر

Ağaç bir yerden bir yere hareket etseydi ne testere eziyeti çekerdi ne de balta cefası.

Mevlânâ'nın iki gazelinin ilk beyitleri,³⁷

درخت اگر متحرک بُدی ز جای به جا نه رنج اره کشیدی نه زخم های جفا

Ağaç bir yerden bir yere hareket etseydi ne testere eziyeti çekerdi ne de cefa yaraları.

درخت اگر متحرک بدی به پا و به پر نه رنج اره کشیدی نه زخمه های تیر

Ağaç ayağı ve kanadıyla hareket etseydi ne testere eziyeti çekerdi ne de balta darbeleri.

Mevlânâ'nın Nizâmî'ye (ö. 611/1214?) olan ilgisine ait bazı örnekler şu şekildedir. Hz. Mevlânâ *Mecâlis-i Seb'a* isimli eserinin 3. Meclisinde Nizâmî'nin *Leylî vu Mecnûn* mesnevisinden on beyte yer vermiştir.

Bu beyitler, şu üç beyitle başlamaktadır:

هم تو به عنایت الهی آنجا قدم رسان که خواهی
از ظلمت خود رهانیم ده با نور خود آشنائیم ده
روزی که مرا ز من ستانی ضایع مکن از من آنچه دانی

³⁴ Dîvân-i Hâkânî-i Şîrvânî, s. 747.

³⁵ *Kulliyât-i Şems*, Gazel no: 426; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, IV, 157.

³⁶ *Dîvân-i Enverî*, I-II, nüshaları Mahammed Takî Muderrî-i Razavî tarafından yayınlandı. Tahran: 1337hş. (Bungâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb), ss. 209-212.

³⁷ *Kulliyât-i Şems*, Gazel no: 214; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, III, 67.; ikinci matla beyti: *Kulliyât-i Şems*, Gazel no: 1142; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpınarlı, III, 206.

İlahî yardımınla sen, ayağımı istediğin yere ulaştır.

Beni kendi karanlığımdan kurtar, kendi nurunla beni aşına kıl.

*Beni benden aldığı gün bildiğini benden eksik etme.*³⁸

Dîvân-ı Kebîr'deki şu gazelin yine ilk beyitten başlayarak *Leylî vu Mecnûn*'un aynı bölümündeki beyitlerden aktarma, değiştirme veya ilhamlarla yazıldığı açıkça görülmektedir.³⁹

روزی که مرا ز من ستانی ضایع مکن از من آنچه دانی

Görüldüğü üzere gazelin ilk beyti de yukarıdaki *Mecâlis-i Seb'a*'daki beyitler arasındadır.

Husrev u Şîrîn mesnevisinden bir beyit hem *Mecâlis-i Seb'a*'da hem de *Mesnevî-i Ma'nevî*'de tekrar edilmektedir.

به نزد عقل هر داننده ای هست که با گردنده گرداننده ای هست

*Her bilen akıllıya göre, dönenle birlikte bir döndüren vardır.*⁴⁰

Şu beyit de *Mesnevî*'deki bir başlıkta Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrar*'ından ödünç alınmıştır.

سر ز هوا تافتن از سروریست ترک هوا قوت پیغمبریست

*İsteğe karşı koymak, ululuktandır; isteği terk etmek, peygamberlik gücüdür.*⁴¹

Hz. Mevlânâ *Divân-ı Kebîr*'deki bir beyitte Nizâmî'yi anıp onun bir mısraını nakletmektedir.

نظیر آنکه نظامی به نظم می گوید جفا مکن که مرا طاقت جفای تو نیست

*Nizâmî'nin şiirinde söylediği gibi: Cefa etme, senin cefana gücüm yok benim.*⁴²

Adını çokça andığımız ünlü arif şair Şeyh Attâr'ın (ö. 618/1221) varlığı ve şiirleri Mevlânâ için çok özeldir. Burada sadece iki örnekle yetinmek gerekir. *Mesnevî*'den bir örnek:

تفسیر قول فریدالدین عطار قدس الله روحه

تو صاحب نفسی ای غافل میان خاک خون می خور

که صاحب دل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

صاحب دل را ندارد آن زیان گر خورد او زهر قاتل را عیان

³⁸ *Kulliyât-i Nizâmî-i Gencevî*, I-II, mutâbik-i nüsha-i Vahîd-i Destgirdî, Tahran: 1372hş., I, 440. Söz konusu beyitler, *Mecâlis-Seb'a*'da şu sırayla bulunmaktadır: 62,63, 70, 71, 73, 74, 53, 91, 92, 93. Krş. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mecâlis-i Seb'a* (*Heft Hitâbe*), tashih Tefvîk H. Subhânî, Tahran: 1379hş., s. 76.

³⁹ *Kulliyât-i Şems*, Gazel no: 2754.; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpinarlı, V, 364.

⁴⁰ *Mesnevî*, I, 2437.beyitten sonraki başlık; Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 54. Krş. *Kulliyât-i Nizâmî-i Gencevî*, I, 21. (Bely şekline).
⁴¹ *Mesnevî*, V, 4024. Beyitten sonraki başlıkta. Krş. Nizâmî, *Kulliyât-i Nizâmî-i Gencevî*, I, 52, beyit 36.

⁴² *Kulliyât-ı Şems*, Gazel no: 481; *Dîvân-ı Kebîr*, çev. A. Gölpinarlı, III, 94. Bu mısra Nizâmî'nin eldeki şiirleri arasında bulunamamıştır. Bir başka Türk asıllı şair Ferruhî-i Sîstânî adına kaydedilmektedir. Bk. <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghetefk/sh3/>

*Ferîdüddîn-i Attâr'ın -Allah ruhunu kutlu kılsın- "Ey gafil! Sen nefis sahibisin, toprak içinde kan iç. Gönül sahibi zehir içse bal olur o."*⁴³ sözünün yorumu

*Gönül sahibi açıkça öldürücü zehir içse, ona zarar vermez.*⁴⁴

Bir örnek de *Dîvân-ı Kebîr*'den olmalıdır. Şu beyit hem Attâr'ın hem de Mevlânâ'nın bir gazelinin ilk beytidir:

هر که را ذوق دین پدید آید شهد دنیاش کی لذیذ آید

*Din zevki oluşan kişiye dünya balı hiç tatlı gelir mi?*⁴⁵

Şeyh Attâr'ın 9 beyitlik gazeliyle Mevlânâ'nın 7 beyitlik gazeli hem manen hem de lafzen beraberliklere sahiptir. Arif şairler adına kayıtlı söz konusu gazellerin matla beyitleri yanında iki beyit daha aynı sözcükleri taşımaktadır. Bu tür beraberliklerin nedenleri üzerinde fikir yürütmek gerekmektedir.⁴⁶

Bu yazıda adını andığımız Mevlânâ'nın okuduğu ve beraberlikler oluşturduğu Arapça söyleyen şairlerden ilki İslam öncesi, yani miladi 6. Asır şairi İmrû'ül-Kays ve Farsça söyleyen şairlerden ilki VIII. Asrın ikinci yarısında şiir söylemeye başlayan ve ileri yaşlarda vefat eden Rûdekî-i Semerkandî'dir. X. asırda bütün İslam dünyasında şiirde konu ve muhteva yakınlığı, hatta beraberliği söz konusudur. Bu asırda dış dünyayı beş duyu marifetiyle tavsif etme ve beşerî/maddi duyguların şiirde baskın olması gibi özellikler daha yaygın, ahlaki ve dini öğütlerinse geride kaldığı bir şiir anlayışı mevcuttu.

İslamiyetin yayılmasından sonra Mâverâünnenir (Batı Türkistan) ve Horasan bölgelerinde Orta Farsça-Pehlevîce'nin yerini alan "Yeni Farsça", İslam bilim ve kültürünün çatısı altında Arapça ve Türkçe unsurlar ile yeniden şekillenmiştir. Pehlevî yazısı yerine Arap alfabesiyle yazılan bu Farsçaya, kazandığı yeni özellikler sebebiyle "Fârsî-i Tâze (Yeni Farsça)" tanımlaması yapılırken, "Fârsî-i İslâmî (İslam Farsçası)" adı da uygun görülmüştür.⁴⁷ Bu Yeni Farsça ile III/IX. asrın ikinci yarısına ait gözüken ilk edebî ürünler, Arap edebiyatının izinde oluşmuştur. Bilim adamlarının genel kabulüne göre Yeni Farsçanın ilk şairleri Farsça konuşup Arapça yazan şairlerdi. Şairlerin hemen çoğalarak arttığı ilk asırlardaki Farsça şiirin taşıdığı edebî özellikler, bu şiirlerin yazıldığı bölgelerin adıyla, "Sebk-i Türkistânî (Türkistan Üslubu) veya "Sebk-i Horâsânî (Horasan Üslubu)" şeklinde isimlendirilmiştir. Doğuda şiir, uzun zaman iktidardaki hanedanların himayesinde bulunduğu ve onları övmek için söylenen kasidelerden oluştuğu için edebî yönelişler, hanedanların adlarıyla da anılmıştır. Örnek olarak, ilk ürünlerin ciddi şekilde ortaya çıkışı Sâ mânîler zamanında (261-395/875-1005) olduğu için bu üslup için "Sebk-i Sâ mânî (Sâ mânî Üslubu)" adı da kullanılmıştır.

Bu yıllardan üç-dört asır kadar sonra şiir söyleyen Mevlânâ'nın şiiri, dil özellikleri açısından Farsça şiirin ilk asırlarıyla, yani Türkistan üslubu şiirleriyle irtibatlı görülürken, anlam dünyasıyla alakalı yöndeysel Selçuklu/Irak üslubu özelliklerini taşıdığı üzerinde görüş ve tespitler yapılmaktadır. Bu

⁴³ *Dîvân-ı Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr-i Nişâbüri*, hevâşî ve ta'likât: M. Dervîş, (Tahran: İntişârât-i Câvidân, 1359hş), s. 289. Attâr'ın başlıktaki bu beyti 13 beyitli gazelin 9. beytidir.

⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, I., 1604'üncü Mesnevî beyti ve önceki başlık.

⁴⁵ *Kulliyât-i Şems*, II, Gazel no: 987.

⁴⁶ *Dîvân-ı Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr-i Nişâbüri*, s. 357.

⁴⁷ Celâleddîn-i Humâî, *Târîh-i Edebiyât-i İrân* (Tahran: 1340ş), ss. 451, 471.

tespitler anlamlı ve üzerinde durulmaya değerdir.⁴⁸ Şiirlerinde yer alan dinî ve kültürel temel de Anadolu toplumunun hissiyatına yansımış ve ona kaynaklık etmiştir.⁴⁹

Yukarıdaki bilgi ve örneklerden hareketle Mevlânâ'nın kişiliği ve şairliği üzerinde bazı tespit ve yorumlarda bulunmak burada gereklidir.

1 Mevlânâ, babası Bahâ-i Veled (1146-1231) ve şeyhi Seyyid Burhâneddîn (ö. 638/1240-1241) ile sufi geleneğin takipçisi bir şairdir. Onların Ma'ârif kitaplarında konuşmalarının arasında beyitler de yer almaktadır. Mevlânâ'nın *Fîhi Mâ Fîh*'teki şu cümleleri hem şeyhi Seyyid Burhâneddîn ve hem de Senâî ile ilgili olması açısından şayan-ı dikkattir:

“Seyyid Burhaneddin güzel söylüyor, ancak Senâî'nin şiirlerini sözlerinde çok kullanıyor.” denildi. Seyyid buyurdu: -Bu söz,- “Güneş güzeldir, fakat ışık veriyor.” denilmesi gibidir. Bunun ayıbı mı var? Senâî'nin sözünü nakletmek, o sözü göstermektir. Eşyayı güneş gösterir ve -her şey- güneşin ışığında görülebilir.⁵⁰

Mevlânâ'nın 5 ayrı eseri, *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât*'ında önceki şairlere ait yüzlerce Arapça ve Farsça beyit bulunmaktadır. Yukarıda tarihî süreç dikkate alınarak sadece bazı örnekler aktarılmıştır.

2 Mevlânâ Arapça ve Farsça yazılı şiir mirasını şiiriyet nazarıyla ayrıntılı bir şekilde okumuş, yapı ve lafız yönüyle bunlardan yararlanmıştı. Ancak bu şiirlerdeki şarap, kadeh ve saki ile aşk, âşık ve maşuk sözcükleri gibi mazmunları farklı yönde, manevi his ve değerler için kullanmıştır. Onun bu ilgi ve dikkati, şiir geleneğini yorumlamak adına önemlidir. Dinî ve lâdinî ayırımını şiir geleneği içinde yapmadığı ve şiiriyet açısından yararlanmayı sürdürdüğü açıktır. Elbette kendi anlam dünyasına uygun hâlâ getirmek kaydıyla “dünyalık şiir” sayılabilecek bu şiirleri şiiriyet açısından örnek almaktan kaçınmamıştır. Yukarıdaki beyitler arasında gerek Arapça ve gerekse Farsça şiirden bunun bariz örnekleri mevcuttur.

3 Mevlânâ farklı şairlerin adlarını anarak şiirlerinden alıntılar yaptığı gibi adlarını anmadan onlardan tazminlerde bulunmuş, ödünç beyitler almıştır. Bazı şiirlerinin bazı beyitleri başka şairlerin şiirlerindeki bazı beyitlerle aynı olması veya küçük değişiklikler içermesi, onun şiire yaklaşımıyla ilgili olmalıdır. Ya bu şiirler onun zamanında çoğu kişi tarafından biliniyordu ya da derdini, aşkını anlatan Mevlânâ için şiirler ve şairler anlam dünyasına hizmet için vardı ve görevlerini icra ediyorlardı. Çevresindekiler ve şiirlerini yazıya aktaranlar da benzer hissiyat içerisinde olmuş olmalıdır. İlave olarak edebî gelenekte şiirinden nakil yapılan şairin adının her an anılması gerekli görülüyordu şeklinde yorum yapmak mümkündür. Benzer tazmin ve iktibas konusunda bariz örneklerden biri de Şirazlı Hafız'dır.⁵¹

4 Mevlânâ, babası Bahâ-i Veled ve şeyhi Seyyid Burhâneddîn başta olmak üzere çevresindeki Horasanlı erenlerle sözcük ve dilbilgisi unsurları açısından bir iki asır öncesinin Farsçasının

⁴⁸ "Selçuklu Dönemi Şiiri ve Mevlânâ'nın Şiirinin Özellikleri," in *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006) / Bildiriler*, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 2007, ss. 1-9.

⁴⁹ Bk. *Mesnevî'de Türk Adı ve Kullanım Özellikleri, Mevlânâ Araştırmaları-1-*, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, ss. 269-282.; Mevlânâ'nın Eserlerinde Gazneli ve Selçuklu Sultanları, *Mevlânâ Araştırmaları -V-*, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, ss. 161-170.

⁵⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Adnan Karaismailoğlu, s. 286.

⁵¹ Behâeddîn Hurremşâhî, *Hâfıznâme* (Tahran: İntişât-i İlmî ve Ferhengî, 1366hş.), I-II: 40-90. “Te'sîr-i pişîniyân ber Hâfız” başlığı altında.

özelliklerine aşınaydı ve bunları eserlerine yansıtmaktaydı. Rûdekî başta olmak üzere Farsça olarak okuduğu Türkistan/Horasan üslubu şairleri de bu yönde üzerinde tesir bırakmış olabilir.

5 Mevlânâ'nın, elimizde şiirleri de bulunan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (357-440/967-1049) ve Ebû'l-Hasan-i Harakânî (352-425/963-1033) gibi Büyük Horasan velilerinin takipçisi bir arif kişi olarak gençlik yıllarından itibaren gerek okuyucu gerekse şairlik hissiyatıyla şiirle ilgilendiği söylenebilir. Şems-i Tebrîzî Konya'ya geldiğinde Mevlânâ 37 yaşındaydı ve nakledildiğine göre Şems, onu Mütenebbî divanını okumaktan alıkoymuştu. Mevlânâ'nın Şems'ten sonra şiir söylediğini dile getirenler, yukarıda görüldüğü üzere onun şiir dünyasıyla ilgili bu büyük birikimini oluştururken şiir söylemeye başlamadığını söylemiş olmaktadırlar. Her durumda bu pek kabul edilebilir bir tahmin veya görüş değildir.

6 Mevlânâ'nın şiire değer vermediğine dair şiirleri arasında ve *Fîhi Mâ Fîh*'inde ifadeler elbette mevcuttur. Bu ifadelerin mevcudiyetine rağmen onun şiirlerinin sayıca çok fazla oluşu ve üstün nitelikler taşıması bizleri farklı düşünmeye sevk etmektedir. Surete ve dünya değerlerine itibar etmeyen Mevlânâ, taşıdığı değerler ve heyecanlar sebebiyle şiiri ve şairliği iddia alanı olmaktan çıkarmıştır. O, dîdârî (görmeyi), yani Hakk'a kavuşmayı her şeyin üzerinde tutmaktaydı ve her şey bu hedefi ifade için değer taşımaktaydı. Şu dizelerinde olduğu gibi:

بی تو نظم و قافیہ شام و سحر
زہرہ کی دارد کہ آید در نظر
نظم و تجنیس و قوافی ای علم بندہ امر توند از ترس و بیم

Sensiz, şiir ve kafiye akşam sabah düşünceye gelmeye nasıl cesaret eder?

*Ey her şeyi bilen! Şiir, cinas ve kafiyeler, endişe ve korkuyla senin buyruğunun kölesidir.*⁵²

قافیہ اندیشم و دلدار من
گویدم منڈیش جز دیدار من

*Kafiye düşünürüm, ama sevgilim bana der ki: "Beni görmekten başka bir şey düşünme".*⁵³

مرگ ما هست عروسی ابد
سر آن چیست هُوَ اللهُ أَحَد

*Bizim ölümümüz ebedi düğündür. Onun sırrı nedir? "Huvellahu ahad (Allah birdir)".*⁵⁴

Sahip olduğu anlam dünyasında iddiaya sığınacak bir yer bırakmayan Mevlânâ'nın şiiri ve şairliği, dert ve aşkı için değerli kıldığı aşikardır, tıpkı şairlere ve şairlik geleneğini gösterdiği özen gibi.

7 Mevlânâ, şiirde ve şiir anlayışında ulaştığı üstün kimlikle Anadolu'da Türkler arasında şiirin olgun bir muhtevaya kavuşmasına öncülük etmiş ve yollar açmıştır.

Sonuç olarak Doğu şiir geleneğini Arapça, Farsça ve Türkçe dillerindeki tarihî seyirle birlikte ele almak, bu dillerdeki her bir şubesini bu yaklaşımla değerlendirip anlamaya çalışmak zaruri görünmektedir. Mevlânâ'nın Anadolu'daki varlığı ise, genel olarak Doğu şiirinin ve özeldede Türkçe şiirin tarihi süreçteki durumunu ve geçirdiği evreleri yakından görmek adına büyük imkân oluşturmaktadır.

⁵² Mesnevî, III, 1492-1493.

⁵³ Mesnevî, I, 1278.

⁵⁴ Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr, Gazel Nu: 883; Dîvân-ı Kebîr, çev. A. Gölpinarlı, VII, 461.

Kaynaklar

- ABBÂS, Muhammed. *el-Hallâc*. Beyrut, 2002.
- ATTÂR. *Dîvân-i Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr-i Nîşâbüri: hevâşî ve ta'likât: M. Dervîş*. Tahran: İntişârât-i Câvîdân, 1359hş.
- Celâleddîn-i Humâî. *Târîh-i Edebiyât-i İrân*. Tahran, 1340ş.
- COŞGUNER, Fahrettin. *Mesnevî'de Türkçe Kelimeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Ebu'l-Ferec el-İSFAHÂNÎ. *Kitâbu'l-Egânî*. I-XXV. Beyrut, 2008.
- ENVERÎ. *Dîvân-i Enverî I-II*. Tahran: Bungâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, 1337hş.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. *Mevlânâ Celâleddin*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1985.
- Hâkânî-i ŞİRVÂNÎ. *Dîvân-i Hâkânî-i Şîrvânî*. Haz. Ziyâuddîn Seccâdi. Tahran: İnişârât-i Zevvâr, 1343ş.
- Hekîm SENÂÎ. *Dîvân-i Hekîm Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâî-i Gaznevî*. Tahran, 1354hş.
- HURREMŞÂHÎ, Behâeddîn. *Hâfıznâme*. I-II. Tahran: İntişât-i İlmî ve Ferhengî, 1366hş.
- İbn Kuteybe. *eş-Şî'r ve ş-su'arâ*. Kahire, 1958.
- ____. *Uyânû'l-ahbâr I-II*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1429/2008.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan. "Mesnevî'de Türk Adı ve Kullanım Özellikleri". *Mevlânâ Araştırmaları-1*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- ____. "Mevlânâ'nın Eserlerinde Gazneli ve Selçuklu Sultanları". *Mevlânâ Araştırmaları -V-*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- ____. "Selçuklu Dönemi Şiiri ve Mevlânâ'nın Şiirinin Özellikleri". *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu (14-16 Aralık 2006) / Bildiriler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 2007.
- ____. "Üslup (Fars Edebiyatı)," *DİA*, Cilt 42, (yayın yılı belirtilmemiş), s. 385-387.
- Kâsım b. Huseyn el HÂREZMÎ. *et-Tahmîr ev Şerhu'l-Mufasssal*. Haz. Muhammed es-Seyyid Osmân. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, (t.y.).
- MANSUROĞLU, Mecdut. *Mevlâna Celâleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler*. TDAY, 1954.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn, *Mektuplar*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1999.
- ____. *Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr I-X*. Haz. B. Furûzânfer. Tahran, 1336-1346hş.
- ____. *Mesnevî-i Ma'nevî I-III*. Haz. Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs. Ankara, 2007.
- ____. *Mecâlis-i Seb'a (Heft Hitâbe)*. Düz. Tefîk H. Subhânî. Tahran, 1379hş.
- ____. *Fîhi Mâ Fîh*. çev. Adnan Karaismailoğlu. İstanbul: VakıfBank Kültür Yay., 2022.
- MÛTENEBBÎ. *Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî I-IV*. Şerh: Abdurrahman el-Berkûkî. Beyrut, 1986.
- NİZÂMÎ. *Kulliyât-i Nizâmî-i Gencevî I-II: mutâbik-i nüsha-i Vahîd-i Destgirdî*. Tahran, 1372hş.
- RİYÂHÎ, M. Emîn. *Kisâ-i Mervezî -Zindegî, Endîşe ve Şî'r-i Ū*. Tahran: İntişârât-i İlmî, 1375hş.
- RÛDEKÎ. *Dîvân-i Rûdekî-i Semerkandî*. Tahran: İntişârât-i Nigâh, 1373hş.
- SECCÂDÎ, Ziyâuddîn. "Mevlânâ'nın şiirlerinde İz Bırakanlar veya Onunla Görüşen İranlı Şairler." *Nüşa*. Çev. Yakup Şafak. Sayı 13, 2004.
- ____. "Celâleddîn Muhammed-i Mevlevî ve diğer şâ'irân". *Şî'r*, Sayı 9.
- ____. *Düstân-ı Celâleddîn-i Muhammed Mevlevî*. Tahran, 1372hş.
- SUBHÂNÎ, Tefîk H. *Teesur-i Mevlânâ ez diğerân*. Nâme-i Encumen, 7/3.

Adnan KARAIŞMAİLOĞLU

ŞAFAK, Yakup. *Mevlâna ve Sultan Veled'in Türkçe Şiirleri*. Konya, 2008.
ŞEMÎSÂ, Sîrûs. *Sebkşinâsî-i Şîr*. Tahran: İntişârât-i Firdevs, 1384hş.
ZERRÎNKÛB, Abdilhuseyn. *Sirr-i Ney I-II*. Tahran, 1372hş.